

zárás nem is pusztá írói fogás, nem katarziskiváltó csel, hanem „a vágyak és életek koncentrált nagy vesztőhelyének” tartozéka, a megformálás szempontjából ezért szükségszerű? Mert a kötet minden írásában a lelki életre helyezi a hangsúlyt, amelynek árnyalása nem tűri a magyarázást?

A kritika a *Kerengőt és az Ikszeket* az unalmas remekmű közé scrolta. Az *Almodtam neked* korántsem az. Mert az író legrejtettebb kérdéseinket hozza felszínre, s azok megválaszolása helyett a remény tételeit megnevezéssel, kegyetlen igazságok kimondásának sorával gyarapítja. Néhány darabja ezért figyelmet lekötő olvasmányunk marad.

TOLDI Éva

BOSZORKÁNYMONOGRÁFIA

Szendrey Ákos: *A magyar néphit boszorkánya*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986

A szerző évtizedek szívós munkájának eredményeként térképezte fel népünk tudarvilágának rejtett területét, képzetait, szem előtt tartva az európai népek boszorkányról alkotott képét is. Régi idők szórványos feljegyzéseit, a boszorkányperek jegyzőkönyveit és az újabban feltárt néprajzi adatokat használja fel, elemzi és rendszerezi a rendelkezésére álló, hatalmas anyagot, hogy minél hitelesebben megrajzolja a századunk első felében is hatékony boszorkányhitet. Emberi sorsok fügtek a boszorkány rontó és ártó hatalmától. Szendrey felteszi és mindjárt meg is cáfolja a kérdést: vajon a boszorkányhiedelem... „a természet törvényeinek ismeretlen voltából ered-e? Csak ősidőkben lehetett így! Hiszen... a létért való küzdelemben az ember e törvényeket sorra felismerte..., megtanulta.” Emberi tudatunkban azonban az ősi hiedelemképzetek nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak, s a példák szerint hatni is tudtak.

Mi teszi a boszorkányt boszorkánnyá? A különböző jelek, melyek már születési rendellenességgel kezdődnek (burokban, foggal vagy fél kezén hat ujjal születik). Később a szúrós szem, összenőtt, bozontos szemöldök, mindezt epilepszia vagy hisztéria is kísérheti. Kiválasztásában kiemelkedő képességei játszanak közre, amelyeket hagyományból, tapasztalatból szerzett. Ilyen tudás a bábáé vagy a javasasszonyé, férfiaknál a természet titkait jól ismerő pásztoré, az ördöngös kocsisé vagy a falu molnáráé. Az irigység, féltékenység, eldőlés, értetlenség a „csodának” látszó eredménnyel szemben egyaránt befolyásolta a közvéleményt. Szendrey könyvében igyekszik a magyar paraszti boszorkány alakját megtisztítani a rárakodott hordalékelemektől, és történeti fejlő-

désében bemutatni a ma is szorongásokat ébresztő hiedelemalak sajátosságait.

A gazdag vizsgálati anyag segítségével a kutató szembeállítja az élő (mintegy 75 év) néphit anyagát a XVIII. század boszorkánypereinek aktáival, és arra a következtetésre jut, hogy babonáink szövedékéből ki kell mutatni környezetünk szláv, német, balkáni népeinek hitvilágával párhuzamot mutató jegyeit, és azt, amit meghatározó különbségnek kell tekinteni. A magyar néphit boszorkányának egyes funkcióit elemezve fejezetenként a magyar kép mellé vetíti az egykori Felvidék, Erdély, Dél- és Nyugat-Magyarország nemzetiségeinél kialakult boszorkányképeket: rögzíti az esetleges árnyalati és éles eltéréseket vagy a kevésbé jellemző hiányokat. Az eredmények valószínűsítéséhez az összehasonlításnak egy másik módja is szükséges: kutatási eredményeit hozzá kell mérnie a kelet-európai rokon népek hiedelemvilágában élő boszorkányhagyományhoz is, hiszen kutatásai során nemcsak a honfoglalás koráig ment vissza történelmi múltunkba, hanem a honfoglalás előtti évszázadokba is. Ez annál is inkább szükségzerű volt, mert boszorkány szavunk ótörök eredetű („nyomó”, „aki nyom” jelentésű), honfoglalás előtti eleme nyelvünknek, akárcsak az igéz, búvöl, bájol szavak is. Szendreynek tehát monográfiájában tudományos eljárással ugyan, de évezredek messzeségébe kellett eljutnia, és egymástól sok ezernyi mérföld távolságra szakadt kultúrák elemeit egybevetnie, hogy célját elérje.

A keletről jött magyarság hitvilágát az új hazában már korán sok idegen hatás érte, így ősi hitvilágának csak apró szilánkjai maradtak meg. Régi babonáink első feljegyzett nyomai (bagonyai ráolvasás a szemdaganatra, a Margit-legendában a torokfájás gyógyítása, a XV. századi csíziók, Bornemissa *Ördögi kísérletek* c. könyvének adatai stb.), az egykori zsinatok penitenciális kérdései szépen rávilágítanak a régi magyarok boszorkányhitére, babonás szokásaira (a gonosznak kolompólassal és körülzántással való távoltartása, az állati dögvészt elűző lókoponya karóra tűzése, a betegségnek széllel való elvitetése, szerelmi és természetvarázslások stb.). A boszorkányperek időszakában, a XVI—XVIII. században teljes mértékben él a babonás hit, a varázshit. A magyar boszorkány azonban nem azonos a nyugatival, hanem a régi sámánok női segítőinek utódja, s a mai tudósszönyv mása — állapítja meg Szendrey.

A boszorkányfogalom kialakulásáról írva a szerző az első írásos emlékektől kezdi vizsgálatát. A magyar „boszorkány” szó első följegyzése 1551-ből származik, addig latin megjelölésével találkozhatunk. Alapjelentése a „nyomó”. Ezt alátámasztja a vizsgált anyag valamennyi adata: a boszorkánynyomás a babonás emberek hiedelme szerint álomban szenvedett nehézség, nyomás és lélegzetszorulás. Védekezni is lehet elene: seprűt támasztanak az ajtóhoz vagy olvasót csavargatnak a kilincsre, kilenc gerezd fokhagymát tesznek a párna alá stb., s a boszor-

kány nem tud bemenni a szobába. A német adatok szerint hatásos védekezés a kereszt s általában szentelmények használata. A délszláv néphitben a mora (lány), aki veštica (boszorkány) lesz mire férjhez megy: ellene tyúkganéjt csavarnak rongyba s azt teszik a gyermekek lába alá az ágyba. Szlavóniában tükröt, kést tesznek a fej alá stb.

A boszorkányos tudomány megszerzése különböző módokon történhet: örökléssel, kézfogással, tanulással, istentagadással és ördögsvöetség útján.

Külön fejezet a boszorkány külsejének leírása. Érdeemes felhívni a figyelmet a magyar boszorkány tehénzarvának eredetére, ami Diószegi Vilmos kutatásai alapján nem más, mint a sámánok agancsviseletének az állattenyésztés változását követő formája. A boszorkány társadalmi helyzetének meghatározása is érdekes: a Zala megyei perekben néha a boszorkányság vádját összekapcsolták a házasságtörés, parázna élet vádjával: a szegénység, a kötetlen életmód lehetősége sokakat csábított erre a mesterségre.

A boszorkányutazás fejezete képet ad a repülés, az átváltozás körülményeiről. A boszorkányok gyakran más ember képét vagy állatalakot öltenek: kutya, macska, ló stb. A délszlávoknál leginkább varangyos békává változnak. A boszorkánykenőcs a repülésben segít, a boszorkányok kezét, lábát és hónalját kenték be. A német néphitben is a repülés két tényezőjét ismerték: a mondókát és a kenőcsöt. A maszlagos nadragulya beléndekkel és mandragórával keverve érzéki zavart keltve lényeges alkotórésze a boszorkányszírnak. A délszlávoknál a boszorkányok repülőzsírja kancavajból készült. A magyar történeti anyagban csak a XVIII. század első negyedétől fordul elő a boszorkánykenőcs, ezzel szemben a németek már a XVI. században ismerik, innen kerülhetett át a magyar néphitbe.

A színes és gazdag anyag kitér a boszorkányok rontásaira, melyek közül legelterjedtebbek: a szemverés, az igézés, a gyermekváltás, a szerelmi varázslás, az időjárásvarázslás, a kötés, a tehenrontás, a tejelvitel. A jósló és gyógyító boszorkányhagyomány körébe tartozik a néző, a javas. Míg a boszorkányokat üldözték, a jövőmondó és titkokat felfedő, tanácsokat adó nézőknek semmi bántódásuk nem volt. A moldvai csángó néző idő- és haláljós a boboló babszemekből jósol, de ismernek tenyérnézőket is. Ezek természetes gyógyító eljárásokkal, gyógyszerekkel is élnek, pl. teákkal, fürdéssel, kenéssel, de hisznek a ráolvasások és imák erejében is. A viaszöntés, újabban az ólomöntés Európa-szerte a rontó személyének felderítését szolgálja.

A rontás elleni védekezés eszközei: só, fejsze, gatyamadzag (a magyar néphitben különös fontosságú gonoszűző, gonoszlekötő szerepe van, ugyanakkor más népek hiedelemvilágában nem találkozunk vele), seprű, tömjén, olvasó, szentelt kréta.

A boszorkány hatalmának megtörése a boszorkány megidézésével tör-

ténhet, módja a füstre tevés, a főzés, az égetés, az ütés-verés. A boszorkány csak úgy szabadulhat meg tudományától, ha valakit állít maga helyett. Ez azonban nem sikerülhet hiszen megtagadta az Istent és ezért végleg ki van szolgáltatva a gonosznak.

A varázslás a mindennapi élet eseményeinek befolyásolására alkalmazott babonás cselekmény, amelynek a magyar néphit szerint a boszorkány a birtokosa. Az európai vallások szemben álltak a varázslással, de a világi jog csak akkor foglalkozott vele, ha a varázsló eljárással bűntényt követtek el.

A boszorkány fogalom fő összetevői az ördögszövetség, boszorkány-szekták, boszorkányszombat, maleficium, repülés a levegőben, boszorkánylovaglás, boszorkánykenőcs, állattá változás. A boszorkányfoglalkozás veszélyes volt, mert űzője retteghetett a feljelentéstől, kivált, ha varázsló eljárása nem sikerült. A boszorkányoknak tartott emberek egy része valóban segíteni akart és hitt is a maga erejében — írja könyvének zárószavában Szendrey. A boszorkánypereket beszüntették ugyan, de a varázsló eljárások tovább éltek a nép körében.

A könyv végén korabeli metszetek és fehér-fekete fényképek teszik látványossá az egyes varázslásokat. A kötetet a szómagyarázat, a magyar adatok származási helyének mutatója (mintegy 25 vajdasági adattal) s gazdag szakirodalom és a tartalomjegyzék zárja.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

NYÍLT SZÍVVEL ÉS ÉSSZEL

Kacsir Mária: *A varázslat elemzése*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985

Már a könyv megjelenése után írt *Hamlet*-kritikában olvashattuk: „A drámairodalom legegységesebb és egyben legrejtélyesebb remekművéről lévén szó, amelyhez annyiféle értelmezéssel lehet közeledni (és közeledtek is), a legcélravezetőbb az lesz, ha előbb leírom az előadást, annyi magyarázatot fűzve hozzá, amennyit a megjelenítésből magából bármely értelmes néző kiolvashat, ebből mindjárt kiderül, működik-e valamilyen vezérlő elv Alexandru Tocilescu *Hamlet*-jében, és jól működik-e.” Kapóra jött idézet ez: egyfelől a hozzáállást, a szándékot, a módszert nyújtja tömör, pontos megfogalmazásban, másfelől viszont azt bizonyítja, hogy a kritikus könyvével nem lezár egy alkotói periódust, nem tekint lezártnak, hanem tovább járja azt az utat, amelynek kialakulását éppen kötetének írásait olvasva ismerünk meg. Vagyis: ha a módszer folytatható, akkor jó, ez is kiderül az idézetből, méginkább pedig a kritikából, amely leíró jellegével egyszerre hozza szinte megfog-